

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС:

- МЕТОДОЛОГІЯ
- ІМЕНА
- ТЕНДЕНЦІЇ

Збірник наукових праць (філологічні науки)

№ 12

821.163.42.030=161.2.09

Євген Пащенко

ХОРВАТІЯ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Історія українсько-хорватських взаємин становить безперервний процес — від етногенезу двох етносів до державотворення. Україна була першою країною зі членів ООН, яка визнала незалежність Хорватії. Велика заслуга в міжнародній підтримці Хорватії належить українським патріотам, які розуміли політичну спорідненість двох країн. Дмитро Павличко — один з таких видатних представників української інтелігенції, політик, діяч культури, котрий виявляв неабияку підтримку Хорватії. У статті наголошується на заслугах письменника щодо розвитку українсько-хорватських відносин. Особлива увага приділяється висвітленню його антології перекладів хорватської поезії.

Ключові слова: українсько-хорватські зв'язки, Гундулич, козаки, українське бароко, хорватська література, Павличко.

У широкому життєвому полі Дмитра Павличка присутня і Хорватія. Ця присутність становить своєрідну закономірність на всіх рівнях — поетичному, географічному, інтелектуальному, політичному та інших. Це логічно, бо Хорватія і Україна пов'язані глибинними зв'язками, і людина, що тонко відчуває світ, вдивляючись в нього українським зором, не може не відчувати спорідненість. Дмитрові Павличку належать великі заслуги у втіленні цього відчуття. Серед інших і найзначніших є і те, що він стояв на чолі ініціативи визнання незалежності Хорватії незалежною Україною, йому належить книга перекладів хорватської поезії українською і багато інших добрих справ задля українсько-хорватської взаємності.

Під час однієї із зустрічей з Дмитром Павличком я передав йому загребське видання *Антології хорватської поезії* зі словами: лише Ви мусите і зможете зробити український переклад! Час був сповнений неспокоєм, в якому стверджувалася незалежність наших народів. Задавалося б, про який переклад можна було говорити? Але це, можливо, стосувалося б когось іншого, а не Дмитра Павличка. Українська дипломатія розвивалася, розросталася на всі боки. В роки необхідності стверджувати образ України у світі діячі культури, мистецтва, науки робили свій внесок у нову українську дипломатію. Таким був і Дмитро Павличко, палкий трибун, інтелектуал, дипломат і публіцист. Виступи його, посла України у Словаччині і Польщі, викликали у хронічних ворогів України алергію на правду про його батьківщину, але й симпатії друзів. Як інтелектуал Дмитро Павличко проводив і дипломатію культури, а пам'ятниками його діяльності є пам'ятники, які виникали там, де він бував. Так, завдяки українському послу, виник пам'ятник Тарасу Шевченку у Варшаві, з'являлися, звичайно ж, переклади поезій, відбувалися величні культурні заходи.

Будучи послом України у Словаччині, Дмитро Павличко в 1996 році прибув до Загреба, де посольство України і хорватська громадськість презентували упорядковане мною двомовне видання книги *Хорватія-Україна. Від Адріатики до Дніпра*. Прибув, запрошений першим послом України в Республіці Хорватія Анатолієм Шостаком, як друг Хорватії і як соратник у діяльності культурної дипломатії. Посольство України в Хорватії проводило таку роботу. Мені, викладачеві хорватистики в Київському університеті, що ініціював громадянську дипломатію заснуванням товариства ХОРУС, Анатолій Шостак, готуючи відкриття українського посольства в Хорватії, першого на просторі колишньої Югославії, запропонував посаду першого секретаря. Як філолог-славист, я прагнув долучити свої знання до дипломатичної діяльності, в результаті з подачі

посольства було створено сім книжкових видань, першим з яких було упорядковане мною згадане двомовне видання. Приїзд Дмитра Павличка на презентацію був позначений не лише виступами перед хорватською громадськістю, публікаціями в пресі, але й ідеями. Він тоді привіз ідею необхідності поставити пам'ятник Івану Франку, який 1908 року лікувався на водах у хорватському містечку-курорті Ліпик. З часом, у цьому місті, що неподалік від Загреба, за ініціативи деяких послів ідею Дмитра Павличка було втілено. 1909 року Іван Франко перебував у приадриатичному місті Ловран, що біля відомого курорту Опатія. Там зберігся будинок перебування українського поета, який чекає на відзначення події меморіальною дошкою.

Серед результатів діяльності посольства України в Загребі були й ініціативи переходу факультативного викладання української мови в Загребському університеті на фахове, нарівні з іншими слов'янськими мовами. Як філолог, університетський доцент, будучи першим секретарем, я запропонував послу розпочати роботу щодо розвитку україністики.

Ще напередодні Вітчизняної війни в Хорватії я перебував у Загребі як викладач української мови, що відбувалося за угоди співробітництва між Україною та Хорватією, коли з 1964 року в Загребському університеті було введено факультатив (хорв. лекторат) української мови на відділі слов'янських мов і літератур філософського факультету. Ще раніше українська мова викладалася там у 1944–1945 роках, але 1945 року комуністичний режим ліквідував цю ініціативу, перевагу мала русистика. З 1964 року викладання українського факультативу здійснювалось викладачами з українських університетів, які щороку прибували, зокрема, з Києва, Львова, Харкова, Одеси. Загребський університет був єдиним вищим закладом колишньої Югославії, де велося викладання української мови. Проте доцільно зауважити, що в тодішніх радянських вузах хорватська мова як самостійна ніде не викладалася. Перебуваючи в Загребі на посаді лектора у 1990–1991 навчальному році, я зондував можливість заснування україністики як самостійної дисципліни, що сприймалося позитивно. Хорватія перебувала в очікуванні проголошення незалежності, Україна сприймалася як дружня держава. Ніхто не сподівався на можливість кривавого сценарію, який згодом розпочав офіційний Белград, мріючи про зміни кордонів і створення великої Сербії. Вже тоді хорватський академік Александар Флакер, відомий славист і друг України, який на Міжнародному конгресі славистів у Києві виголосив доповідь про творчість Богдана-Ігора Антонича, якого радянщина старанно замовчувала, а «*Vsesvit*» опублікував здійснений мною переклад доповіді, як і інші публікації Флакера

про Україну. Флакер, авторитетний славіст, підтримував ідею створення кафедри україністики. Я повернувся до Києва, сподіваючись на повернення до Хорватії з метою залучитися до створення хорватської університетської україністики. Проте розпочалася війна, Загреб був під прицілами снайперів, горів від бомб літаків так званої Югославської народної армії, яку за всю історію існування з 1945 року вперше було використано, ба більше — проти хорватської незалежності. На знак солідарності з хорватами на кафедрі славістики Київського університету було ініційовано викладання хорватської мови як окремої від сербської. Було прийнято назву мови — окремо хорватська, окремо — сербська, не приймаючи назви, які нам рекомендували емісари з Московського університету, — сербохорватська або хорватсько-сербська. Так 1992 року вперше на пострадянському просторі на філологічному факультеті Київського університету було введено викладання хорватської мови як самостійної. Відповідно хорватська сторона була готова до такої взаємності — перетворити факультатив на студію як перший етап створення кафедри.

Студіювання української мови і літератури на філософському факультеті Загребського університету було започатковано 1997 року, а 2001 року створено кафедру української мови і літератури. Повернувшись після дипломатичної роботи до викладацької на очолену мною кафедру, я намагався створити в хорватському інформаційному просторі український корпус. Вже було опубліковано низку монографій, а з метою систематизації я заснував бібліотеку *Ucrainiana Croatica*, перша книга якої вийшла у 2008 році і становила здійснений викладачами і студентами україністики збірник перекладів українських авторів на тему Голодомору. Відтоді щороку почали виходити збірники перекладів і монографії про Україну та українсько-хорватські зв'язки. На 2018 рік це становить 16 книг з подальшим виданням збірників наукових праць, переклади яких здійснюються студентами 5-го курсу україністики і є складовою їхніх дипломних робіт.

Ще до того публікувалися збірники перекладів. Зокрема, підготовлено антологічне видання української поезії, до якого увійшли і переклади поезій Дмитра Павличка, здійсненні відомою славісткою, академіком Антикою Менац, яка започаткувала свою перекладацьку діяльність перекладами Тараса Шевченка. Вона була співавторкою Хорватсько-українського словника (1981), авторкою двомовного видання перекладів української лірики. Її антологію перекладів української поезії року 1998-го опублікувала Матица хорватська (*Matica hrvatska*) — авторитетна установа країни. Цілком логічно, що стояло питання, як представити хорватську поезію в українських перекладах. Це здійснив Дмитро Павличко.

Обіцянку зробити антологічне видання перекладів хорватської поезії, яку на початку проголошення української і хорватської незалежності дав Дмитро Павличко, виконано. 2008 року *Видавництво Соломії Павличко у Києві* опублікувало книгу «*Мала антологія хорватської поезії. Ідея світу*» (переклад Дмитра Павличка; упорядкування Дмитра Павличка та Євгена Пащенко). Моя участь у підготовці книги полягала, крім згаданої зустрічі з словами про потребу зробити переклад, у співробітництві — окремих порадах в упорядкуванні, у допомозі щодо окремих ситуацій тощо. Письменник шляхетної гідності не забув і відзначив це, що було для мене неочікуваним і приємним відображенням етики відомого поета. Втілення задуму, майстерна праця, відданість слову та всі інші заслуги книги належать, безумовно, поету й перекладачеві Дмитрові Павличку.

Як зазначається в анотації, книга *вперше презентує українському читачеві твори хорватських поетів у такому обсязі. Збірка включає вірші різних періодів історії Хорватії: від національного становлення епохи середньовіччя до кінця ХХ століття*. Під час роботи над книгою було побудовано своєрідний міст співробітництва: на українській стороні були перекладач, видавництво, а з хорватської — мені довелося здійснювати організаційні, консультативні, впорядницькі справи. Зокрема — контактувати сучасних поетів та інших щодо авторських прав і отримувати згоду на переклади. З Міністерством культури Хорватії велася робота щодо підтримки видавничого процесу, до чого було залучено й посольство України, із зазначенням: *Книжка вийшла за сприяння посла України в Хорватії п. Маркіяна Лубківського*. Співробітництво з родиною Лубківських було складовою дипломатії культури, кульмінацією чого стало й видання 2011 року книги перекладів поезій видатного поета України Богдана-Ігоря Антонича.

Вступ Дмитра Павличка, названий словами одного з перекладених творів «*Ідея світу*», має всі підстави іменуватися як антологічний текст української хорватистики. Автор, говорячи про мотиви виникнення книги, наголошує на особливостях званої в Європі хорватської літератури і зазначає: *Мені, як перекладачеві, Євгену Пащенко, професору Загребського університету, як упорядникові, мріялося, хай навіть у невеликій за обсягом книжці, але все ж презентувати життя цього мистецького феномену на різних історичних, культурологічних стадіях*. Вибір поезій здійснювався хронологічно, відповідно до епох, в яких розвивалася хорватська поетична історія. Антологія відкривається сонетом невідомого автора XV століття з філософським баченням світу. За спостереженням Павличка, *цей перший сонет у літературі всіх слов'ян цікавий, але*

не просто тим, що він перший, а тим, що в ньому з'явилася ідея світу, в сутності своїй суперечлива й неосяжна. У хорватській поезії вона, здається мені, є константою. Це спостереження українського перекладача, мабуть, перше і єдине у літературознавстві, враховуючи хорватське. Д. Павличко не займався студіюванням історій хорватської літератури, на які, між іншим, українська славістика не так вже й багата, а робив висновки із власних заглиблень у текст і його послання.

Спостереження за відображенням ідеї світу далі рухається через величний архіпелаг ренесансної доби, представленій в хорватській літературі сузір'ям блискучих поетів, і продовжується в добі бароко, яка у хорватів не менш велична. Представлена вона поетичною кульмінацією, фігурою дубровницького поета Івана Гундулича. Перемога слов'ян-християн у Хотинській битві 1621 року відгукнулася по всій Європі, а в Дубровнику віддалася поемою *Осман*, в якій молодий дубровчанин з виразним хорватським славізмом уславлював слов'янську звитягу. Ця єдина в літературі бароко слов'ян епічна поема, створена не без вражень від Торквато Тасо, схожа на величні малярські баталії, що прикрашали палаци барокової Європи. У панорамному показі слов'янських лицарів дубровницький патріот змальовує полки українського війська як захисників християнства, слава про яких лунала по всій Європі. Козацтво зображено у бароковій стилістиці — шляхетні лицарі, заслужені у перемозі над османами. Саме так уявляли українських воїнів у європейському бароко.

Представляючи хорватським студентам українистики у Загребі картину козацтва, створену дубровницьким поетом, для порівняння розглядаємо, як зобразив козаків Репін у відомій картині Запорожці. Змальовуючи події написання листа того ж періоду (як припускають, з 1676 року), російський художник представив їх відповідно духу великодержавного антиукраїнізму: на полотні не знайдемо жодного привабливого обличчя, натомість бачимо якихось п'яниць, карикатурно зображених волоцюг, які не можуть викликати симпатій. Усе пояснюється імперським усвідомленням українців як малоросів, нікчемних і смішних, що й відобразив автор у праці, започаткованій у 1880-их роках. Україна після появи Шевченка викликала скажену ненависть, імперською свідомістю переймалися митці, а мова народу, представлена мистецтвом великого поета, висміювалася, як і козаки на полотні.

Мене завжди дивувало сприйняття цієї картини в українському суспільстві як позитивної, ще більше дивувала неспроможність бачити в ній пасквіль. Завжди згадується один з документів Мазепи, в якому він нагадував козацтву про лицарську гідність. Саме такими їх представив хорватський поет бароко Іван Гундулич,

а Дмитро Павличко вперше в українській літературі це представив у перекладах:

*Ген у лавах тих військових
Полк волинський став стіною;
Шаблі гострі в них при боці,
І тримає кожен списа.
Київські полки в кольчугах,
Плетених з міцного дроту;
У руках — щити і піки,
А за поясом сокири...
Глянь, немов огонь, там іде
Сагайдачний перед ними:
Плащ червоний і гетьманська
Шапка із червоним пір'ям!*

І перекладач дає цілком слушні коментарі: *Козацьке військо в «кольчугах плетених з міцного дроту» виглядає, ніби дружини княжої держави, а Петро Конашевич виступає як європейський лицар у червоному плащі, але це не зменшує, навпаки, активізує емоційну енергетику, що йде від цієї картини. Мабуть, Сагайдачний ще жив, коли писалися ці рядки. Вони свідчать, що слава про нього як про оборонця Європи від турецької навали досягла берегів Адріатики.*

Дмитро Павличко простежує ідею світу у творчості хорватських поетів — дубровницьких, далматинських, тобто приадриатичних просторів, де буяла ренесансна і барокова поезія, переходить до північної Хорватії, де у XVIII столітті хорвати, подібно до українців, зіткнулися з імперським натиском Габсбургів, і продовжує показом поезії національного відродження в літературі романтизму, де знову ж українці і хорвати мали споріднені ідеї. Мабуть, уперше в славістичних спостереженнях Павличко помічає перегуки у творчості Людевита Гаю і Маркіяна Шашкевича, вказує на схожі мотиви у гімні хорватів і поляків, як і українців з ідеєю невмирущості нації, що виникала у слов'янських народів усюди спонтанно, у подібних умовах втілення ідеалів свободи. Цілком слушний висновок автора про подібність загального контексту, в якому творили поети.

Помічені аналогії мають низку підтверджень, які засвідчує компаративний аналіз. Українсько-хорватські компарації — це велике поле матеріалу, який чекає на дослідження, що визначено в конкретних історичних періодах і тематичних змістах.¹ Здійснені хорватською українisticoю порівняння показують чимало закономірностей і подібних явищ у літературному розвитку, зокрема у творчості Андрія Качича-Миошича та Івана Котляревського — героїзація минулого,

¹ Періодизація компаративної проблематики конкретизована у монографії: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split, 2010, розділ *Perspektive istraživanja*, стор. 249–260.

орієнтування на народну мову тощо. Ідея світу простежується у творах Тараса Шевченка та Івана Мажуранича: обидва поети належать романтизму, майже одночасно написали поеми антиімперського спрямування: Шевченко *Сон* і Мажуранич *Смерть Смаїл Аги Ченгича*. Обидва викрили антилюдську політику завойовників і передбачили неминучу загибель їхніх імперій.²

Простежуючи *ідею світу* в поезії другої половини XIX століття, Павличко виділяє в ній філософську лірику, особливо у творчості Сильвіє Страхимира-Краньчевича, до речі близького змістом, темами, переконаннями до Івана Франка. Наступний період — модерн або сецесія кінця XIX — початку XX століття — особливо близькі в обох літературах стилістичним оновленням, ідеалом незалежності і нерозривною пов'язаністю з долею народу. Одним з підтверджень є Мирослав Крлежа, перші переклади українською якого були опубліковані саме у *Всесвіті*. Ще молодим письменником він увійшов у літературу через Першу світову війну, якій присвятив твори, визнані кращими в європейській антивоєнній прозі. Крлежа був на фронтах Галичини, якій присвятив драму *Galicija* (1922). В основі конфлікту цієї драми — образ української галичанки, селянки, що стала жертвою розправи з боку австро-угорського командування за протест проти знущання над русинами. По суті, молодий хорватський інтелектуал був першим і рідкісним військовим австро-угорського війська, хто виступив на захист галицьких русинів у тій війні. У збірці новел *Хорватський бог Марс*³ Крлежа, зокрема, показав долю хорватських вояків — селян, що загинули і поховані десь на забутих теренах у *Битві біля Бистриці Лісної* як називається одна з новел. Його антивоєнна проза близька до прози Стефаніка і Ольги Кобилянської, що залишається недослідженою нивою. Завдяки творам класика поняття Галичина і доля похованих там хорватських вояків міцно увійшли у свідомість хорватського суспільства, проте поступово вгасло уявлення, де саме знаходяться ці регіони Східного фронту. Мені пощастило знайти село Глибівка Богородчанського району на Івано-Франківщині, де селяни зберігали цвинтар, доглядали за похованнями хорватських вояків, долі яких змалював Крлежа. Публікація про це була справжньою сенсацією в хорватському суспільстві, а відзначення століття початку і завершення тієї війни дало поштовх на відновлення цвинтаря, пошук імен

² Jevgenij Paščenko. Poema kao politički iskaz: Ivan Mažuranić i Taras Ševčenko //Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XVII. Poema u hrvatskoj književnosti: problem kontinuiteta / Pavlović, Cvijeta i dr. (ur.). Split-Zagreb : Književni krug Split, 2015. Str. 93–107

³ Українське видання: Мирослав Крлежа. Хорватський бог Марс. Пер. Семен Панько. Київ: Дніпро, 1981.

похованих, встановлення пам'ятників, також і у Буковині, в селі Добринівці.⁴

Усе разом було ще одним проявом традиційної українсько-хорватської взаємності, яку відчував і показував у своїх перекладах Дмитро Павличко. Натхненно говорить він про творчість одного з найбільших поетів — Тіна Уєвича, у поезії якого відчув думки й ідеї Тараса Шевченка. Саме Павличко представив уперше поезію Уєвича, переклавши один з його кращих творів: *перечитавши й переклавши його, я вже не міг зупинити своє почуття пошани до хорватського слова; ця антологія з'явилася як моя вдячність великому хорватському поетові*.

Павличко включив до антології і переклад збірки хорватської антивоєнної поезії «О цій страшній хвилині», укладеної і виданої в 1992 році у Загребі, в ході вітчизняної війни проти агресивного сусіда. Це відважна поезія, яка не голосить над убитими, а співає славу бійцям, що віддали своє життя за незалежність Хорватії... До речі, в тій збірці часто згадується зруйнований Вуковар. Український читач не може бути байдужим до цих згадок. Ми пам'ятаємо, що у Вуковарі були знищені осередки української громади, церкви і житла наших єдиномовних братів. Місто Вуковар є свідченням агресії «сусіда» на Хорватію, яка виголовила свою незалежність, але й символом перемоги. Аналогом є український Донбас, де злочинна агресія здійснюється з тих же причин — втілення великодержавної ідеології. Перемога хорватів у тій війні є знак перемоги і України, хоча «агресивний сусід» тут жорстокіший, підступний, проте перемога правди є незупинною закономірністю.

Свій вступ до перекладів хорватської поезії простеженням *ідеї світу* Дмитро Павличко завершує словами: *Хорватська поезія для нас, українців,— це жива історія духу братнього народу, читаючи яку, ми впізнаємо себе, збагачуючи вірою у свою та хорватську національну і державну невмирущість*. Його вірш *Хорватія* завершується словами, які пройняті і думою про Україну:

*Чорні вікна розбитої хати, —
Слід пригашеної війни —
Вдивляються в душу мені і не знати,
Може, то предки — білі хорвати
Так серце проймають до глибини.
Мов дитячі, забуті вже сніва,
Зблискує наді мною сива листва —
То Хорватія — тисячолітня олива,
Наскрізь пририта, але жива!*

Образ Хорватії у житті і творчості Дмитра Павличка — це усвідомлення народу, культури, історичної долі, споріднених з Україною.

⁴ Jevgenij Paščenko. hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Ukrajina. Zagreb, 2016.

Це розуміння ідеалу народу в його прагненнях до незалежності. Дмитро Павличко сприйняв цей народ в його світлих проявах, бо сприйняв його через долю свого народу та його історії. Усвідомлення хорватів як дружньої країни

поширене серед українців, а Дмитро Павличко це відчуття блискуче втілює у творчості і діяльності — як людина, письменник, дипломат. Хорватія в особі Дмитра Павличка отримала своєрідного посла, а Україна — виразника традиції.

Евгеній Пащенко

ХОРВАТИЯ ДМИТРИЯ ПАВЛЫЧКО

История украинского-хорватских отношений представляет собой непрерывный процесс — от этногенеза двух этносов до создания государства. Украина была первой страной из членов ООН, признавшей независимость Хорватии. Большая заслуга в международной поддержке Хорватии принадлежит украинским патриотам, которые понимали политическое родство двух стран. Дмитрий Павлычко — один из таких выдающихся представителей украинской интеллигенции, политик, деятель культуры, который проявил большую поддержку Хорватии. В статье отмечаются заслуги писателя в развитии украинского-хорватских отношений. Особое внимание уделено показу его антологии переводов хорватской поэзии.

Ключевые слова: украинский-хорватские связи, Гундулич, казаки, украинское барокко, хорватская литература, Павлычко.

Yevhen Pashchenko

CROATIA DMYTRA PAVLYCHKA

The history of Ukrainian-Croatian relations is a continuous process —from the ethnogeny of two ethnic groups to the statehood. Ukraine was the first country to be a member of the UN, which recognized the independence of Croatia. The great merit in fulfillment of international support of Croatia belongs to the Ukrainian patriots who always understood the political affinity of the two countries. Dmytro Pavlychko is one of the prominent representatives of the Ukrainian intellectuals, politicians, and cultural figures who demonstrated understanding of Croatia. The article presents the merits of the writer in the development of Ukrainian-Croatian relations. Special attention is given to the presentation of his anthology of Croatian poetry in Ukrainian translations.

Key words: Ukrainian-Croatian ties, Gundulich, Cossacks, Ukrainian baroque, Croatian literature, Pavlychko.